

Literatuur als spiegel van de geschiedenis

Een gesprek met twee Koerdische leerlingen

Kärdo en Dashti zijn twee Koerdische leerlingen uit vwo 5 van het Montessori College in Nijmegen. Ze komen beiden uit zoals ze dat noemen het Iraakse deel van Koerdistan. Ze zijn ruim twee jaar in Nederland, Dashti iets langer dan Kärdo. En ze spreken behoorlijk goed Nederlands. Ik maakte met hen een afspraak voor een gesprek naar aanleiding van een literatuurles waarin De klucht van de koe van Bredero werd gelezen en besproken. Ik was nieuwsgierig naar hun perceptie van een dergelijke historische tekst. Hun docente Nederlands had met de klas rollen verdeeld en de tekst hardop gelezen. Haar leerlingen vonden het een leuke les. Ze had ook een korte, maar positieve reactie ontvangen van Kärdo en Dashti, toen ze hen vroeg hoe zo'n toch wat schunnige tekst op beide heren overkwam.

Piet-Hein van de Ven

Ik leg Kärdo en Dashti eerst uit dat een verslag van het gesprek mogelijk zal verschijnen in het themanummer van *Tsjip*, gewijd aan het Boekenweek-thema 'het land van herkomst'. Als ik vertel dat het Boekenweekgeschenk geschreven is door Salman Rushdie, reageren beiden herkendend. Ik geef aan dat ik nieuwsgierig ben naar hun mening over Nederlandse literatuur, voor zover ze die kennen uit literatuurlessen, dat ik meer wil weten over hoe ze in hun eigen land literatuuronderwijs kregen en meer in het algemeen naar hun mening over literatuur.

De klucht van de koe

Beiden wisten niets van Bredero. Ze wisten niet waar hij over schreef. Het viel hem op het stuk zo simpel was

geschreven, zegt Dashti. 'De inhoud is heel simpel,' bedoelt hij. De manier van schrijven zelf is niet gemakkelijk. Ze hebben nogal wat moeite met het taalgebruik. Sommige woorden zijn ontzettend moeilijk. Konden ze niet in hun woordenboek vinden, zoals 'verbrassen'. Dus al lezend in de klas had het verhaal niet zoveel betekenis voor hen. Op de site van het Internetcollege ontdekte Dashti trouwens dat ook Nederlandse leerlingen met 'verbrassen' en vergelijkbare woorden problemen hadden. Maar met uitleg door de docent was het verhaal heel goed te volgen. Dashti neemt zich zelfs voor het boek te kiezen voor een van zijn twaalf verplichte boekverslagen. Hij heeft daarvoor onder meer ook Anna Enquist, *Het geheim*, gelezen. Hij wil

eveneens Kader Abdolah op zijn lijst zetten. Kärdo las als laatste *Het leven is vurrukkelluk* van Remco Campert. De verliefdheid van een jongen op zijn tante die in dit boek voorkomt noemt hij 'niet erg realistisch. Die tante was getrouwd, dat kan niet.' Dashti: 'Vanuit onze achtergrond is dat niet denkbaar dat je op je tante verliefd bent. Ja, liefde kent geen grenzen, maar bij ons kan het absoluut niet.' Hij heeft gehoord dat Nederland een heel vrij land is, dus 'het zou me niks verbazen' als het hier wel kon.

Ze merken het ook dat Nederland een vrij land is: coffee shops, het bestaan van homoseksualiteit: 'Daar hadden we nooit van gehoord.' Ze geven een discussie weer die met een klasgenoot werd gevoerd over homoseksualiteit. Bestaat dat niet in het Koerdische of wordt het niet verwoord? Het leidt tot de filosofische vraag of dingen waarover niet wordt gecommuniceerd wel bestaan. We komen tot de constatering dat literatuur een eigen werkelijkheid creëert door de scheppende kracht van het woord.

Ik kan het niet laten toch enige relativering aan te brengen bij de door Kärdo en Dashti verwoorde Nederlandse tolerantie. Veel taboedoorbreking is toch ook maar van recente datum. En ook is voor velen in Nederland homoseksualiteit nog steeds niet acceptabel.

Terug naar de klucht. 'De passage met

Giertje en Joosje met hoeren en zo, dat komt bijna nooit voor in onze literatuur, want dat is strijdig met ons geloof,' zegt Kärdo. De gauwdief, het stelen en het gebruik maken van de domheid van anderen, dat komt hen bekender voor. Kärdo voegt daaraan toe dat je prostitutie en diefstal wel behandeld vindt in de vorm van adviezen: dat is wat niet mag. En dat is dan natuurlijk, zo vinden we alledrie, niet bepaald specifiek voor Koerdische literatuur.

Shex Rezai Talabani

In de Koerdische literatuur komt een schrijver voor die de mensen op een zelfde wijze als Bredero een spiegel voorhoudt, van 'eigenlijk zijn jullie lezers geen haar beter dan de personages in mijn tekst'. Dat is Shex Rezai Talabani. 'Shex' (spreek uit: sjech) is een aanduiding van een belangrijke functie in de Islam, een hoge geestelijke. En Shex Rezai Talabani schreef aan het einde van de negentiende eeuw op een bespottende manier, hij gebruikte heel veel scheldwoorden. Dashti heeft het boek thuis: 'Wij bewonderen die dichter, hij reageerde altijd op andere dichters op een spottende manier, met scheldwoorden, hele smerige scheldwoorden, dat was

Dashti

in die tijd heel opvallend, want zo'n geestelijke... Hij is nog steeds heel erg bekend.' Op mijn vraag antwoordt Dashti dat dit niet bedoeld was als literaire kritiek, als literaire parodie op anderen. 'Het was gewoon zijn stijl. En hij was een heel nationalistisch-Koerdische schrijver.'

Ze hebben veel over Shex gehoord, hij is nu heel beroemd. Ze veronderstellen dat die roem Shex niet toekwam tijdens zijn leven, daarvoor schreef hij vermoedelijk toentertijd te controversieel. Ze kennen hem van de literatuurlessen op school, en van thuis, zegt Dashti.

Beiden zaten in Irak op een soort vwo, voorbereidend universitair onderwijs. Daar kregen ze onder andere literatuuronderwijs. Kärdo: 'We kregen Koerdische taal, zoals nu Nederlands. Dat was literatuur en grammatica.' Het literatuurboek gaf informatie over literatuurhistorie, bevatte gedichten van bekende auteurs. Die gedichten moesten ze van buiten leren en voordragen in de klas.

Dat literatuuronderwijs begint in de eerste klas van het voortgezet onderwijs en daar ga je naar toe, net als in Nederland, als je zo'n twaalf jaar bent. Er zijn geen niveaus in het voortgezet onderwijs, zoals mavo, havo, vwo. Iedere leerling krijgt dezelfde stof, maar er is differentiatie in tempo. En er is sprake van examinering op verschillende niveaus. Toelating tot de universiteit wordt geregeld via het gemiddelde examencijfer. Hoe hoger je gemiddelde, hoe meer kansen. Tandheelkunde en geneeskunde stellen bijvoorbeeld de hoogste eisen. Vanaf de vierde klas in het voortgezet onderwijs gesplitst in een alfa- en een bèta-afdeling. Het literatuuronderwijs aan de alfa's noemen Dashti en Kärdo rijker dan dat voor de bèta's. De beide jongens zaten overigens in de bèta-afdeling.

Onderwijs in het Koerdisch

Thuis bij Kärdo werd niet veel gelezen. Kärdo heeft de literatuur leren kennen via school. Zijn ouders hadden een druk bestaan, aan lezen kwamen ze niet toe. Zijn vader was docent scheikunde aan de universiteit en had een andere belangstelling. Dashti's vader daarentegen houdt heel veel van lezen, vooral Koerdische literatuur. Dashti heeft dan ook veel over literatuur van zijn vader geleerd, onder andere ook over Shex Rezai Talabani. Op mijn verzoek willen ze wel proberen een klein gedicht van hem te vertalen als illustratie voor dit verslag. 'Maar het is heel erg moeilijk,' zegt Dashti, en Kärdo waarschuwt voor de vele scheldwoorden. Ze willen het samen wel proberen. Ze zijn niet voor niets enthousiast over die schrijver.

Ik vraag hen of onderwijs in de Koerdische taal mocht in Irak. Ja, dat mocht wel. En dat mag nog steeds. Irak is het enige land waar dat mag volgens hen. In Turkije bijvoorbeeld in het verboden. Op een Arabisch-talige school in Irak wordt het Koerdisch in het Koerdisch onderwezen. Maar op een Koerdische school is het precies andersom. De onderwijstaal is daar Koerdisch, en je krijgt apart les in het Arabisch. Kärdo zat op een Arabische school. Zijn vader vond dat beter als voorbereiding op de universiteit, waar het onderwijs in het Arabisch plaatsvindt. Dashti zat op een Koerdische school. Hij vindt het argument voor een Arabische school wel valide, maar hij prefereert onderwijs in het Koerdisch. Hij kent voldoende Arabisch, vindt hij. 'Natuurlijk is het zo,' zeggen beiden, 'dat je als jongen van zes niet zelf kiest, je vader besluit.'

Literatuur hier en literatuur daar

Er zijn natuurlijk verschillen tussen Koerdische en Nederlandse literatuur en tussen Nederlands en Koerdisch

Kärdo

literatuuronderwijs. We hebben al gezien dat prostitutie in de Koerdische literatuur(les) een taboe vormt. Politiek en geloof komen ook niet aan de orde, die staan niet ter discussie. Datzelfde geldt voor seks in het algemeen, ook al komt dat wel aan de orde in de gedichten van Shex Rezai Talabani. Gedichten over liefde gaan volgens Dashti alleen maar over platonische liefde, geen lichamelijke liefde. 'Er bestaan wel gedichten daarover, maar die zijn geschreven door amateur-dichters die helemaal geen naam hebben.' Die komen niet aan de orde in de klas. Shex werd niet behandeld in de lessen die zij zich herinneren. Dashti: 'Ik zat in de vierde, en tot dan riet. Maar ik denk wel in de vijfde en zesde.' Dashti koos voor hem als onderwerp voor een werkstuk. Hij kreeg veel informatie van zijn vader. Kärdo: 'De meeste leerlingen kozen voor hem.' Dashti antwoordt: 'Ja, omdat hij iets bijzonders was. De leraar vond het ook leuk.' En accepteerde het ook als onderwerp. Maar volgens Kärdo zou

een streng gelovige leraar er moeite mee hebben. Maar daarom juist kozen veel leerlingen Shex Rezai Talabani. Een stille vorm van protest, geven ze toe.

In het Koerdische literatuuronderwijs komen ook onderwerpen aan de orde die Dashti en Kärdo nog niet hebben herkend in Nederland. Ze constateren dat in de Nederlandse literatuur geloofszaken niet belangrijk zijn. Er zijn geen gedichten of verhalen over de Islam. Veel Koerdische literatuur gaat juist wel over geloof. Liefde voor de god, 'sofi', is een geliefd onderwerp. 'Sofi' houdt volgens Dashti in dat je 'een lange baard hebt, de hele tijd gelovige dingen doet.' Het is geen type persoon, het woord drukt eerder handelingen uit, een levenswijze. Iemand die 'sofi' is, doet, wordt bijvoorbeeld nooit verliefd op een meisje. Alleen de liefde voor de god telt. Er is echter wel een uitzondering. Het verhaal van Shexi Sanaan is heel bekend. Dashti en Kärdo vullen elkaar in het navertellen van dat verhaal voortdurend aan:

'Shexi Sanaan was een heel bekende man. Hij was de leider van zijn volk. Hij had duizend dienaren enzovoorts. Op een dag zag hij een meisje. Ze had geen geloof, ze was atheïstisch. Hij werd verliefd op haar. Maar hij was 'sofi', had zijn liefde voor de god bekend en hij mocht dus absoluut niet verliefd worden, laat staan met het meisje praten of met haar omgaan. Hij was dus eigenlijk dubbel fout. Hij werd niet alleen verliefd, maar ook nog eens op een niet-gelovig meisje. Hij bedacht een plan om toch heel dicht bij het meisje te zijn. Hij besloot haar schaapsherder te worden. En in die vormomming verklaarde hij haar zijn liefde. Ze begrepen elkaar, zij beantwoordde zijn liefde. Hij keerde zich van de Islam af. Hij besloot om niets te doen, hij

noemde zich niet langer moslim. Een paar maanden vóór zijn dood keerde hij terug tot de Islam. Hij bekende schuld en stierf als moslim.'

Volgens Dashti zeiden de mensen dat hij geen schaapsherder werd, maar varkenshoeder. En dat is natuurlijk nog veel erger, dat doet nog meer afbreuk aan zijn reputatie. Deze Shexi Sanaan was ook een bekende dichter. Hij schreef over zijn gevoelens, gedichten en verhalen. Kärdo en Dashti zijn het niet eens over de periode waarin deze persoon leefde en schreef. Dashti noemt de negentiende eeuw, Kärdo noemt 1465, 'het is heel oud.' Dashti kent een liedje daarover, waarvan de teneur is: voor de liefde wijkt alles. Ik vraag me af of zo'n 'sofi' vergelijkbaar is met een monnik. 'In elk geval voor wat betreft de gelofte van celibaat, dat zeker,' zeggen beiden. Een ander onderwerp dat de Koerdische literatuurles wel, en de Nederlandse niet kent: de aandacht voor de Leider. In Irak bevatten de literatuurboeken gedichten over Saddam Hussein en diens regime. Dat is verplichte lectuur. In Nederland vind je, tot aanvankelijke verbazing van Dashti en Kärdo, geen gedichten over leden van het koninklijk huis. Niet dat ze dat missen, maar het valt toch op. Sowieso is nationalisme hier minder sterk aanwezig in de literatuur.

Het belang van literatuur

Dashti en Kärdo willen beiden arts worden. Hun beroepskeuze staat dus niet direct in het teken van literatuur, vandaar mijn vraag of ze literatuur belangrijk vinden. Kärdo vindt van wel, niet zozeer voor school als wel voor zichzelf. 'Literatuur is heel belangrijk, want door literatuur kun je weten wat je volk, wat de mensen in vroegere tijden gedaan hebben. En als je dat weet kun je van hun fouten, van hun

gedachten leren. En zo kun je een beter leven voor jezelf maken. Literatuur heeft iets met geschiedenis te maken.' Het verschil met het schoolvak geschiedenis noemt Kärdo: 'Literatuur heeft met gevoelens van de mensen te maken, je kunt er gevoelens mee uitdrukken.' Dashti: 'Onze literatuur is eigenlijk een spiegel van de geschiedenis, van onze omstandigheden. De meeste schrijvers en dichters schrijven over de geschiedenis in een vorm van literatuur. Geschiedenis en literatuur hebben bij ons heel veel met elkaar te maken.' Literatuur is meer dan geschiedenis, of in elk geval anders. De geschiedschrijvers zijn allemaal in dienst van het regime. De eigen geschiedenis van de Koerden wordt niet door hen geschreven. 'Maar schrijvers en dichters gaan op een andere manier onze geschiedenis behandelen. Dat is slim van hen.' De literator is dus, in mijn woorden, een onafhankelijke macht. 'Precies,' zeggen beiden. Weliswaar is er ook geen absolute vrijheid in wat je kunt publiceren in literaire zin, maar literatoren zoeken de grenzen. Waar Dashti in bovenstaande het belang van literatuur ziet in het nationale bewustzijn, verwoordt Kärdo ook een persoonlijker belang. Literatuur is meer dan geschiedenis, omdat literatuur meer uitdrukt dan feiten en gebeurtenissen. Literatuur geeft aan wat er in het hart leeft. Kärdo zelf schreef een gedicht over zijn liefde, hij uit zodoende zijn gevoelens. En dat is nu net wat geschiedenis niet kan, gevoelens tot uitdrukking brengen. Literatuur kan door inleven ook de gevoelens van de mensen van vroeger tot uiting brengen. Kärdo: 'De meeste gedichten gaan dan ook over de liefde. Vóór de Islam ging onze poëzie over stammenstrijd. Je kunt dus zien wat de gevoelens van de mensen in die tijd waren.'

Het literatuuronderwijs in Nederland, met leesverslagen, met de eigen mening over gelezen werken, wat vinden ze daarvan? Kärdo noemt het een hele goede methode. Je krijgt meer informatie over de literatuur van Nederland. Je leert verslagen schrijven en je mening te uiten. Je leert met medeleerlingen communiceren over de boeken, dat is goed voor je communicatievermogen in het Nederlands. Je leert de taal, maar ook de onderwerpen van het leven bespreken. Dashti noemt het 'hartstikke goed. Je komt heel veel nieuwe dingen tegen die je helemaal niet wist.' Hij noemt natuurlijk ook het leren van de taal 'uiterst belangrijk.' Maar ook de behandelde thema's zijn van belang. Hij las nooit een krant, of een boek, tenzij het verplicht is. Maar nu heeft hij geleerd om ook in zijn vrije tijd boeken te lezen, in de trein bijvoorbeeld.

Het literatuuronderwijs leert hen dus zowel de Nederlandse taal als de Nederlandse literatuur. Voor Koerdistan zouden ze dit toch niet direct een goede methode vinden. Dashti: 'Als je zestien, zeventien bent, interesseer je je voor andere onderwerpen dan in de boeken behandeld. De boeken die je interesseerden, die mocht je niet lezen. Die gingen bijvoorbeeld over een vrij Koerdistan. Kärdo noemt literatuuronderwijs zinnig. 'We weten nog niet precies wat het nut ervan is. Je leest boeken, verhalen, de bedoeling van die verhalen is het geven van een les, van ervaring.' Van die ervaringen kun je leren voor je leven. Kärdo leest veel over wat hij interessant vindt, psychologie, interessante figuren uit de wereldpolitiek. Hij speelt gitaar en piano. 'Muziek is het voedsel van de ziel,' zo luidt een Koerdische zegswijze. Dashti presteert naar eigen zeggen niets in deze zin, maar sport heel veel.

Studiehuis

Het studiehuis noemen ze een geweldige methode. Je bent niet helemaal afhankelijk van de leraar. En als je niet afhankelijk bent, moet je zelf kunnen leren. En zelf kunnen leren is heel belangrijk voor je vervolgopleiding aan de universiteit. Daar word je niet geholpen door de docenten, daar zul je zelf je informatie moeten zoeken. Het is een goede methode. Je krijgt veel zelfvertrouwen dankzij het studiehuis. Je hebt wel een docent die je dingen kan uitleggen, maar het meeste werk doe je zelf.

We besluiten het interview met een korte evaluatie. Beiden geven aan met veel plezier te hebben meegewerkt, 'omdat het interview veel herinneringen over Koerdistan, over mijn land naar boven bracht,' zegt Dashti. We bespreken nog kort de geschiedenis van Koerdistan en de verschillende dynastieën die het achtereenvolgens onderwierpen. Eigenlijk heeft er nog nooit een onafhankelijk Koerdistan bestaan. Tegen deze achtergrond bezien begrijp ik nog beter de waarde van literatuur als spiegel van de geschiedenis.

Shex Rezai aan het woord

Dashti en Kärdo vertaalden een kort gedicht van Shex Rezai. Daarin scheldt deze Shukri Fazli uit, een eveneens beroemde, Iraakse dichter. Suleymaniyah is de geboorteplaats van Dashti en Kärdo.

*Een homo die lult over Reza
Ongetwijfeld is hij verkeerd uit de kut van
zijn moeder gekomen
Zijn, Reza's, gedichten zijn niet onwijs,
niet onwaardig, niet onterecht,
Die zijn hele leven aan gedichten besteed
heeft.
Shukri is de schijtert van Suleymaniyah,
Telkens als ik hem zie, lijkt hij op een
klootzak. ■*